LATVIEŠU IZCELSMES LIETUVAS ARHITEKTS UN INŽENIERIS KĀRLIS REISONS (1894–1981) UN VIŅA PROFESIONĀLĀ DARBĪBA ŠAUĻOS

SIGITS VLADS SALADŽINSKS,

Lietuvas Inženiergrafikas un ģeometrijas biedrība

KRISTINA VAISVALAVIČIENE*

Kauņas Vitauta Dižā Universitāte

Kopsavilkums. Raksts iepazīstina ar Latvijā maz zināma latviešu izcelsmes Lietuvas arhitekta un inženiera Kārļa Reisona (*Karolis Reisonas*; 1894–1981) dzīvi un profesionālo darbību Šauļos, kā arī aktualizē svarīgākās arhitekta daiļrades mantojuma iezīmes un viņa darbu nozīmi Lietuvas arhitektūras vēsturē. K. Reisons bija viens no spilgtākajiem 20. gadsimta starpkaru perioda Lietuvas modernās arhitektūras radītājiem. K. Reisons ir reprezentatīvu celtnu Lietuvas pilsētās, kā arī Rīgā un Adelaidā (Austrālija) autors vai līdzautors. Rīgas reālskolas (1913) un Sanktpēterburgas civilinženieru institūta (1920) absolvents K. Reisons strādāja par Šauļu pilsētas inženieri un pašvaldības Būvniecības nodaļas vadītāju (1922–1930), Šauļu būvniecības desmitnieku¹ kursu (1925), vēlāk arī Šauļu arodskolas direktoru (1926), Lietuvas Lauksaimniecības kameras konsultantu (1927–1928). 14. no viņa projektētām celtnēm Kauņā un Šauļos ir iekļautas Lietuvas Kultūras vērtību reģistrā. Agrīniem K. Reisona projektiem raksturīgs historisms ar eklektisma elementiem un tā sauktais «ķieģeļu stils». Vēlākie projekti iezīmējas ar modernajai arhitektūrai raksturīgu askētisko racionālismu, funkcionālismu un piemērošanos pilsētbūvniecības un kultūrvēsturiskajam kontekstam. Pēc Otrā pasaules kara viņš ar ģimeni emigrēja uz Vāciju, vēlāk – uz Adelaidu, piedalījies Adelaidas lietuviešu kopienas dzīvē.

Atslēgas vārdi: Kārlis Reisons, latviešu arhitekti Lietuvā, Lietuvas arhitektūra, Šauļi.

¹ Desmitnieks – (liet. *dešimtininkas*) – celtnieku darba grupas, brigādes, kurā ir 10 personu, vecākais.

* Korespondējošais autors.

E-pasts: kristina.vaisvalaviciene@vdu.lt

Ievads

Raksta mērķis – iepazīstināt ar ievērojamā Lietuvas inženiera arhitekta Kārļa Reisona dzīvi un profesionālo darbību, kā arī aktualizēt arhitekta daiļrades mantojumu un viņa darbu nozīmi Lietuvas arhitektūras vēsturē.

Arhitekts un Šauļu Būvniecības nodaļas vadītājs K. Reisons bija viens no spilgtākajiem starpkaru perioda pilsētas arhitektoniskās identitātes veidotājiem. Viņa darbu pētīšana un popularizēšana šobrīd ir it īpaši aktuāla, jo pēdējos gados Lietuvā tiek sperti nopietni soļi, lai starpkaru perioda Kauņas modernā arhitektūra tiktu iekļauta *UNESCO* pasaules mantojuma sarakstā [1]. 14 no viņa projektētām celtnēm Lietuvā ir iekļautas Lietuvas kultūras vērtību sarakstā.

K. Reisona latviskā izcelsme provocē jautājumu, vai arhitekta darbi Lietuvā interesēja Latvijas sabiedrību, vai viņš komunicēja ar saviem kolēģiem – latviešu arhitektiem. Pētījumu šajā virzienā līdz šim nav bijis, tāpēc raksta autori ieskatījās K. Reisona darbu atspoguļojumā 20. gadsimta starpkaru perioda Latvijas presē.

K. Reisona biogrāfiju un darbus Šauļos, kā arī citās pilsētās, daudz ir pētījis viens no raksta autoriem Sigīts Vlads Saladžinskis [2; 3], arhitekta radošo periodu Kauņā ir pētījušas arhitektūras vēsturniece Jolita Kančiene [4] un vēsturniece Morta Baužiene [5]. Citu autoru (V. Petrulis, M. Dremaite, G. Jankevičūte) publikācijas padziļināti analizē tikai atsevišķus objektus Kauņā [6] un attiecībā uz visu K. Reisona daiļradi un biogrāfiju ir fragmentāras. Iepriekšējās publikācijās gadījās faktu kļūdas un nepamatotas interpretācijas, tāpēc šajā rakstā tiek sniegta visjaunākā, precizētā un papildinātā informācija par arhitektu.

Kārļa Reisona ģimene, studijas un profesionālās darbības sākums

Kārlis Reisons dzimis 1894. gada 26. aprīlī Pabažu (tagad Saulkrastu) pagasta «Inčās» [7]. Viņa vecāki – Sīmanis Reisons un Minna Zvaigzne – salaulājās 1892. gadā Pēterupes evaņģēliski luteriskā baznīcā. Tur tika kristītas arī abas ģimenes atvases – dēls Kārlis un meita Anna (1903–?). Sīmanis Reisons – burinieka īpašnieks un tā šķiperis, Pēterupes zvejnietu biedrības loceklis – bija godājams Pabažu iedzīvotājs, lielu uzmanību veltījis bērnu izglītībai. Viņa mājās darbojās privāta sākumskola (1912–1933).

Topošais inženieris arhitekts Kārlis Reisons līdz 1905. gadam mācījās privātā skolā, vēlāk iestājās Rīgas Imperatora Pētera I reālskolas 5. klasē [8]. 1913. gadā, beidzis šīs skolas septīto papildu klasi [9], Reisons kopā

ar dažiem skolas biedriem – Eduardu Maltu, Jāni Eduardu Stakli (kas vēlāk piedalījās Latvijas dzelzceļu infrastruktūras attīstībā) un citiem – devās uz tā laika cariskās Krievijas galvaspilsētu Sanktpēterburgu [10]. K. Reisons iestājās Sanktpēterburgas Nikolaja I Būvzinģeneru institūtā. Pirmais pasaules karš un Oktobra revolūcija mazliet iztraucēja topošā inženiera studiju gaitu, taču viņam izdevās izvairīties no mobilizācijas un 1917. gadā sekmīgi beigt šī institūta speciālo nodaļu. 1919.–1920. gadā viņš turpināja studijas Arhitektūras fakultātē. Pēc studijām K. Reisons līdz 1921. gada beigām strādāja par Civilās arhitektūras katedras profesora P. Dimitrijeva asistentu [11] un Petrogradas rajona inženieri, vēlāk atgriezās neatkarīgajā Latvijā.

1922. gadā, saņēmis Latvijas pilsoņa pasi [12], jaunais inženieris mēģināja dabūt darbu dzimtenē, taču viņam neveicās. Drīz profesionālās karjeras iespēja radās Lietuvā – 1922. gada aprīlī K. Reisons sāka darbu Šauļu pilsētas pašvaldībā, kur ieņēma inženiera un Būvniecības nodaļas vadītāja amatu [13].

1. attēls. K. Reisona pases fotogrāfija (1922) [12].

Nav īsti zināms, kas pamudināja Latvijas pilsoni doties uz Šauļiem un kad viņš iemācījās lietuviešu valodu. Pēc dažiem Lietuvā pavadītiem gadiem lietuviešu valodu viņš jau bija apguvis pavisam labi – publicēja rakstus Lietuvas presē, izdeva mācību grāmatas, piedalījās dažādās konferencēs un kongresos. Vienā no intervijām K. Reisona meita Renata minēja, ka, pirms viņas vecāki apprecējās, lietuviešu valodas stundas topošajam tētim sniegusi viņas topošā mamma – toreiz Lietuvas Universitātes Juridisko zinātņu fakultātes studente Elena Butnevičūte (*Elena Butnevičiūtē*) [14]. K. Reisons saņēma Romas pāvesta atļauju (dispensu) laulībām ar Elenu, abi apprecējās Kauņā 1930. gadā [15]. Kauņā dzimuši abi bērni: meita Renata (1931) un dēls Irvīss (1934).

Kontakts ar lietuviešiem K. Reisonam bija jau Rīgas Imperatora Pēterā I reālskolā, kurā mācījās prāvs skaits lietuviešu bērnu, bet par matemātikas skolotājiem strādāja ievērojami lietuviešu pedagogi, mācību grāmatu autori, rakstnieki Prans Mašots (*Pranas Mašiotas*;

1863–1940; skolā strādāja 1892–1915) un Marcelins Šikšnis (*Marcelinas Šikšnys*; 1874–1970, skolā strādāja 1899–1915), kuri Rīgā bija nodibinājuši Lietuviešu kultūras biedrību un slepeni mācījuši bērniem dzimto valodu. Arī K. Reisona studiju gados Petrogradā tur studēja daudz lietuviešu, topošo Kauņas arhitektu – Antans Jokims (*Antanas Jokimas*; 1894–1964, absolvēja 1921), Grigorijs Gumeņuks (*Grigorijus Gumeniukas*; 1892–?; absolvēja 1917), Aleksandrs Gordevičs (*Aleksandras Gordevičius*; 1891–1941, absolvēja 1918), Stasis Kudoks (*Stasys Kudokas*; 1898–1988), absolvēja 1918) un citi. Ar pēdējo K. Reisons sadarbojās, projektējot un būvējot Šauļu Drāmas teātri, bet ar G. Gumeņuku – projektējot Kauņas kinoteātri «*Forum*» (1929–1930). Iespējams, ka atrast darbu Šauļos palīdzēja skolas vai studiju gadu laikabiedri.

Šauļu Būvniecības nodaļas vadītāja amats bija grūts, tā darbības joma – plaša. Pirmā pasaules kara laikā pilsēta bija zaudējusi ap 65 % no apbūves, iedzīvotāju skaits bija samazinājies par trīs ceturtdaļām, taču 20. gadsimta 20. gadu sākumā Šauļi sāka strauji attīstīties un augt [16]. K. Reisonam nācās pat vairākas reizes (1922; 1924; 1927) papildināt un pārkārtot provizorisko pilsētas atjaunošanas un transformācijas plānu, kuru Šauļu pilsētas pašvaldības valde bija apstiprinājusi 1920. gadā [17].

Pilsētai strauji attīstoties, pietrūka izglītoto speciālistu, tāpēc K. Reisons organizēja mērnieku un citu speciālistu, kas varētu strādāt būvniecībā, sagatavošanu. Šauļos tika nodibināta rasētava, 1925. gadā K. Reisons nodibināja un sāka vadīt būvniecības desmitnieku kursu [18]. Drīz durvis atvēra Šauļu arodskola (1926), kurā tika gatavoti kokapstrādes speciālisti [19]. Būvniecības nodaļas vadītājs K. Reisons tika iecelts blakusdarbā par tās direktoru. Kopš 1927. gada arodskola pārgāja Lietuvas Izglītības ministrijas pārziņā – tā bija viena no pirmajām valsts arodskolām Lietuvā. K. Reisona vadīšanas laikā skola strādāja pēc tās meistaru un pedagogu sagatavotajiem mācību plāniem un programmām, jo kopējie arodskolu noteikumi Lietuvas Izglītības ministrijā tika apstiprināti tikai 1931. gadā.

Arodskolas direktors saņēma tikai simbolisku algu, bija godājams par čaklumu, sirsnīgumu, cieņu pret kolēģiem [20], taču, neskatoties uz to, drīz viņam nācās atkāpties no amata, jo, pamatojoties uz Lietuvas Republikas likumiem, valsts iestādi varēja vadīt tikai Lietuvas pilsoņi. Pēc direktora K. Reisona atkāpšanās arī daži pedagogi atstāja skolu. Par to, ka K. Reisons bijis ne tikai viens no labākajiem valsts inženieriem, bet arī lieliska personība, stāstīja bijušais tā laika Šauļu birģermeistars Jakus Sondeckis (*Jackus Sondeckis*; 1893–1989). Viņš uzsvēra, ka daudzo kalpotāju vidū K. Reisons iezīmējās ar savu čaklumu, pienākumu apzināšanos un spēju komunicēt [21].

Talantīgajam speciālistam un studiju organizatoram K. Reisonam ārvalsts pilsonība traucēja ne vienu vien reizi. Viņš vairākkārt centās

iegūt Lietuvas pilsonību [23], taču atbildes ilgu laiku bija negatīvas. Tikai pēc Lietuvā pavadītiem 10 gadiem un laulībām ar lietuvieti, 1932. gada 29. decembrī, K. Reisons kļuva par Lietuvas pilsoni [24].

Latviešu izcelsmes
Lietuvas arhitekts
un inženieris
Kārlis Reisons
(1894–1981) un
viņa profesionālā
darbība Šauļos

2. attēls. Šauļu pilsētas
pašvaldības darbinieki [22].

Neskatoties uz zināmiem ierobežojumiem, K. Reisona darbības lauks Lietuvā tikai paplašinājās. Pēc Lauksaimniecības ministrijas aicinājuma 1927.–1928. gadā Ministru kabinets atļāva Šauļu pilsētas inženierim K. Reisonam strādāt par Lietuvas lauksaimniecības būvniecības konsultantu [25], bet 1929. gadā viņu iecēla par Lietuvas Lauksaimniecības kameras Būvniecības nodaļas vadītāju [26].

Kārļa Reisona sarakstītās mācību grāmatas

Strādājot Šauļos, K. Reisons sāka publicēt rakstus par Šauļu attīstības un lauku būvniecības jautājumiem, kā arī sagatavoja divas mācību grāmatas par saimniecisko celtni un dzīvojamo māju būvniecību laukos. Tās bija pirmās šāda rakstura mācību grāmatas lietuviešu valodā.

1926. gadā Lauksaimniecības departaments izdeva K. Reisona sagatavotu apjomīgu (254 lpp.) mācību grāmatu «Lauksaimniecības būvniecība» (*«Žemės ūkio statyba»*). Mācību grāmata bija paredzēta lauksaimniecības būvniecības desmitniekiem un to kursu apmeklētājiem Šauļos un Kauņā. Grāmatas trijās daļās bija 357 rasējumi un zīmējumi. Pirmajā daļā analizēta Lietuvas lauksaimnieku māju savdabība, sniegti padomi, kā pareizi izvēlēties vietu vissvarīgākajām saimnieciskajām celtnēm un kā tās racionāli izvietot, un uzsvērtā ekoloģijas un sanitāro prasību nozīme. Vēlāk K. Reisona raksts par šo tematu tika publicēts arī presē [27]. Mācību grāmatas otrajā daļā sniegts īss lauksaimniecības būvniecības konspекts, īpaši daudz uzmanības veltot ugunsizturīgām konstrukcijām. Tolaik cementa izstrādāšana Lietuvā vēl nebija atjaunota, tāpēc par moderno betona tehnoloģiju propagandēšanu lauku

būvniecībā K. Reisons saņēma arī kritiku. Mācību grāmatas recenzents, Lietuvas Universitātes Būvniecības un būvmateriālu katedras vadītājs profesors Prans Jodelē (*Pranas Jodelė*; 1871–1955) rakstīja, ka grāmatas autors par maz uzmanības veltījis ķieģeļu būvniecībai, bet, viņaprāt, modernie betona ķieģeļi «higiēnas un politekonomijas ziņā» Lietuvas laukiem nederot. Pēc recenzenta domām, mācību grāmatas autora ieteikumi vairāk piemēroti «tikai priekšzīmīgām nevis parastām saimniecībām», bet sniegtie aprēķini esot pārāk sarežģīti, lai tos saprastu saimnieki vai desmitnieki [28]. Profesors P. Jodelē bija dedzināto māla ķieģeļu būvniecības piekritējs un propagandēja zviedru inženiera Gerarda metodi – sienu ar gaisa spraugu būvniecību. Kaut kritiķim bija daļēja taisnība – būvniecība no betona bija gan dārgāka, gan sarežģītāka – taču, vērtējot retrospektīvi, diez vai «priekšzīmības» kritērijs augošai Lietuvai būtu jāvērtē kā trūkums. Grāmatas autors centās sniegt izsmelšu būvniecības izmaksu informāciju, lai tās saprastu ne tikai celtnieki, bet arī māju īpašnieki, un zinātu, ko no celtniekiem pieprasīt.

Trešajā grāmatas daļā sniegti pieci tipiski dzīvojamo māju projekti, kas bija piemēroti dažāda lieluma saimniecībām. Katra tipa dzīvojamās mājas rasējuma komplekts tika papildināts ar mākslinieciski izpildītu ēkas perspektīvo skatu. Projektos uzmanība pievērsta ne tikai racionalitātei un modernajām tehnoloģijām, bet arī estētikai. 20. gadsimta sākuma nacionālās atmodas kustība modināja interesi par tautas mākslu – arhitekti un mākslinieki tika aicināti to popularizēt un izmantot savos darbos. Tāpēc arī K. Reisona mācību grāmatā sniegti raksturīgi lietuviešu tautas mākslas elementi, kurus zīmēja slaveni lietuviešu mākslinieki Pauļus Galaune (*Paulius Galaunė*; 1890–1988) un Vladimirs Dubeneckis (*Vladimiras Dubeneckis*; 1888–1932), nebija nekāda nejaušība. Pēc valsts neatkarības atgūšanas Lietuvas Eksperimentālais tehnikas pieminekļu restaurēšanas uzņēmums pievērsa uzmanību šīs mācību grāmatas vēsturiskajai nozīmei, mākslinieciskumam un paliekošajai vērtībai, tāpēc 1990. gadā izdeva atkārtotu reproducētu izdevumu.

Šauļos tika sagatavota arī otrā K. Reisona mācību grāmata «Māla būvniecība» (*«Molio statyba»*, 52 lpp.). To 1928. gadā izdeva Lietuvas Lauksaimniecības kamera. Grāmata adresēta lauksaimniekiem un lauku meistariem, tajā ir 42 ilustrācijas. Lai mācību materiāls būtu vizuāls un vienkāršs, rasējumi izpildīti, izmantojot vienkāršās aksonometriskās projekcijas. Iekštelpas attēlotas, izmantojot centrālo perspektīvu. 20. gadsimta 20. gadu beigās būvniecība no māla kleķa Lietuvā tika popularizēta kā lēta būvniecības no ugunsizturīgiem materiāliem alternatīva, it īpaši tajās vietās, kas bija bagātas ar māla resursiem. Grāmata ietekmēja māla kleķa saimniecisko celtni, tostarp tādu svarīgu ēku kā kūtis, izplatīšanos visā Šauļu reģionā un aiz tā robežām.

Šauļi – pilsēta, pacēlusies no pelniem

K. Reisona darba Šauļos laikā liela uzmanība tika pievērsta pilsētas centrālās daļas atjaunošanai. Šeit tika atļauts būvēt tikai 2–3 stāvu mājas ar jumtiem no ugunsizturīgiem materiāliem. Mūra māju zona aizņēma piecus kvadrātkilometrus. Te sāka lielu veikalu, sabiedrisko ēku un daudzdzīvokļu māju celtniecību. 1927. gadā Šauļos mūra dzīvojamās mājas bija tikai 15 %. No tiem 54 % – vienkārtīga, 35 % – divkārtīga un 10,1 % – trīskārtīga ēka.

Pēc K. Reisona projektiem tika uzceltas 18 nozīmīgas mūra ēkas, tostarp – četri kinoteātri: «*Spindulys*» (1922), «*Rekord*» (1922), «*Marsas*» (1927) un «*Splendid palace*» (1927, vēlāk pārdēvēts par «*Kapitol*»). Pēdējais Šauļos bija vismodernākais. Plašā 450 vietu skatītāju zāle, kuras interjeru rotāja grezni lokveida balkoni, ilgu laiku bija viena no svinīgākajām pilsētas publiskām telpām. Šajā kinoteātrī tika demonstrētas ne tikai filmas, bet notika arī teātra izrādes un norisinājās svinīgi valsts svētku pasākumi.

Pirmais realizētais K. Reisona projekts Šauļos bija eklektiskās formās veidota divkārtīga māja *Vilniaus gatvė* 134 (1922). Tā piederēja Šauļu uzņēmējam Vladam Vaitkum (*Vladas Vaitkus*). Otrajā ēkas stāvā tika ierīkots jau minētais kinoteātris «*Spindulys*». Diemžēl 60. gadu sākumā māju nopostīja ugunsgrēks, un tā tika nojaukta. Pretējā ielas pusē vēl atrodas 1922. gadā K. Reisona projektēta Staša Pocjus (*Stasys Pocius*) māja. Otrajā šīs ēkas stāvā darbojās turīgo pilsētnieku biedrība «*Šiauliečių klubas*» («Šauļu pilsētas iedzīvotāju klubs»). Mājas stūri rotāja erkars ar balkoniem otrajā stāvā un tornītis. Pēdējais plānots, orientējoties uz netālu stāvošo *K. Zīva* māju, kuru arī rotāja tornītis. Otrā Pasaules kara laikā ēka stipri cieta, taču 1947. gadā tā tika restaurēta, izņemot tornīti – no tā nolēma atteikties. 2018. gada aprīlī pie šīs ēkas sienas atklāja memoriālo plāksni (tēlnieks Kazis Bimba (*Kazys Bimba*)), kas atgādina par K. Reisona ieguldījumu Šauļu pilsētas arhitektūrā [29].

Šauļos K. Reisons sāka projektēt arī rūpnieciskās celtnes. Arhitektūras un vēsturiskajā ziņā vērtīgas ir divas šokolādes un konfekšu fabrikas: «*Rūta*» un «*Birutė*». Pēc arhitekta projektiem uzcēla divas fabrikas «*Rūta*» korpusus *Tilžės gatvė* 133 (1924; 1927). Pirmais korpusa līdz mūsu dienām nav saglabājies, bet otrais – pēc Otrā pasaules kara tika atjaunots. Šīs ēkas arhitektūra ir tā saucamā «ķieģeļu stilā». Šo tehniku labi pārzināja Sanktpēterburgas Nikolaja I Būvzinieņu institūta absolventi. Divkārtīga fabrikas galvenās fasādes kompozicionālais risinājums ir simetrisks. Ķieģeļu sienas ir bez apmetuma, dekors – atturīgs, ģeometrisks, ar reljefām vertikālām joslām. Ēka, kas atradās Šauļu pilsētas centrālajā daļā, rotāja Tilžes ielu, reklamējot fabriku «*Rūta*» un tās produkciju [31]. Pēc neatkarības atgūšanas fabrikas īpašnieku pēcteči šo

ēku ne tikai atjaunoja, saglabājot tai «ķieģeļu stilu», bet 2012. gadā tajā ierīkoja arī šokolādes muzeju.

3. attēls. K. Reisona projektētas V. Vaitkus (pa labi) un S. Pocjus (pa kreisi) ēkas Šauļos [30].

4. attēls. Šauļu konfekšu un šokolādes fabrikas «Rūta» projekts (1927) [32].

«Ķieģeļu stilā» uzcēla arī konfekšu fabriku «*Birutė*» *Stoties gatvė* 14 (1925). Šajā divstāvu ēkā bija ielānotas ne tikai ražošanas telpas, bet arī administrācijas kabineti un veikals, bet otrajā stāvā – arī fabrikas direktora Vlada Vaitkus dzīvoklis. Pēc kara fabrika tika pārbūvēta par daudzdzīvokļu māju. Lai gan tā vēl tagad atgādina K. Reisona projektu, tās kopskats ir stipri sabojāts – pirmajā stāvā ir iekārtojušās dažādas firmas, un to īpašnieki celtnes fasādi «dekorē» katrs pēc savas izpratnes, nesaskaņojot savu rīcību ar pilsētas mākslinieku.

Vislielāko K. Reisona projektēto būvju skaits Šauļos ir sabiedriskās ēkas. 1926. gadā viņš projektēja trīsstāvu sākumskolu (*Dvaro gatvė* 129), kas tika nosaukta rakstnieka, Lietuvas nacionālās atmodas darbinieka, Lietuvas himnas autora Vinca Kudirkas (*Vincas Kudirka*; 1858–1899)

vārdā. Skola durvis vēra 1930. gada rudenī. Toreiz tā bija viena no skaistākajām un modernākajām skolām pilsētā – bez klasēm un administratīvajām telpām, gaišiem un plašiem koridoriem tajā tika ierīkota pirts, dušas, centrālā apkure un citas labierīcības [33]. Ēkā mūsdienās atrodas Vinca Kudirkas progimnāzija.

K. Reisons piedalījās arī Šauļu Drāmas teātra projektēšanā *Tilžės gatvė* 155 (1938). Projekta autors – K. Reisona studiju biedrs S. Kudoks – viņam uzticēja teātra interjera projektēšanu. To Reisons izstrādāja, jau dzīvojot Kauņā. Otrā pasaules kara beigās ēka tika nodedzināta, un kaut vēlāk tā tika atjaunota (arhitekts Eduards Budreika (*Eduardas Budreika*; 1918–2007), oriģinālais interjers netika saglabāts.

Arhitektūras stila ziņā interesants ir Šauļu pilsētas muzeja-bibliotēkas projekts (*Aušros alėja*), kuru K. Reisons izstrādāja, dzīvojot Kauņā. Šajā projektā jau saskatāmas modernās arhitektūras – funkcionālisma iezīmes. Lai arī muzeja-bibliotēkas pamatakmens tika svinīgi ielikts 1931. gadā, ēka netika uzcelta, jo nomainījusies pilsētas vara nolēma, ka šajā vietā vairāk vajadzīga ir skola.

5. attēls. Advokāta
K. Venclauska māja [34].

Nav precīzi noskaidrots, cik Šauļos ir K. Reisona projektētu privātmaiju, taču viena no tām – turīga Šauļu advokāta, pirmā Šauļu birģermeistara, vēlāk pilsētas domes priekšsēdētāja Kazimiera Venclauska (*Kazimieras Venclauskis*; 1880–1940) māja (1925–1927); *Vytauto gatvė* 89 – atšķiras ar impozantu arhitektūru un tiek uzskatīta par vienu no starpkaru perioda Šauļu modernās arhitektūras paraugiem. Ēkai ir taisnstūra plāns, galvenajā fasādē iekomponēts plānā trapecveidīgs rizalīts. Tam blakus plānā taisnstūrainis rizalīts, kurā atrodas ieeja ēkā, paceļas virs dzegas. Sānu fasādes ir gandrīz simetriskas. Divstāvu ēku aptver arkāde. Patlaban ēkā atrodas viena no Šauļu «*Aušros*» muzeja nodaļām.

Ar Šauļiem saistās arī K. Reisona daiļrade, veltīta Lietuvas neatkarības centieniem iemūžināšanai. Īpašu godu un vēsturisko atmiņu glabā arhitekta projektētais Šauļu Neatkarības piemineklis, kas atrodas uz neliela pagura pilsētas rietumdaļā. Šo vietu vietējie iedzīvotāji sauca par Dumpinieku kalniņu, jo tas atgādina par cariskās Krievijas žandarmērijas

brutālām represijām pret nepaklausīgajiem iedzīvotājiem. Šeit, no pilsētas centra labi redzamā vietā, 1863. gadā tika ierīkotas karātavas [35].

6. attēls. Šauļu Neatkarības piemineklis Dumpinieku kalniņā [36].

Šie baigie notikumi atstāja dziļas pēdas cilvēku atmiņā. Ideja par pieminekļa uzstādīšanu Dumpinieku kalniņā radās jau pirmajos Lietuvas neatkarības gados. 1927. gadā tika iesvētīta pieminekļa vieta un pamatakmens. Ceremonijā piedalījās valsts prezidents Antans Smetona (*Antanas Smetona*; 1874–1944) [37]. Sākumā pieminekļa būvēšanas komiteja projektu pasūtījusi tēlniekam Jozam Zikaram (*Juozas Zikaras*; 1881–1944). Tēlnieks izgatavoja pieminekļa maketu (tagad tas atrodas Šauļu «*Aušros*» muzejā), taču prasīja pārāk lielu honorāru, tāpēc darījums tika pārtraukts. Projektu piekrita izstrādāt K. Reisons. Kaut toreiz viņš jau zināja par viņa pārcelšanu darbā uz Kauņu, arhitekts nodemonstrēja lielu izpratni un altruismu – ne tikai izstrādāja projektu, bet arī atteicās no honorāra. Piemineklis tika uzbūvēts 1931. gadā, taču vairāku iemeslu dēļ to atklāja tikai 1935. gada 30. maijā. Pieminekļa projekta rasējumi, kas ir saglabājušies arhīvos, nebija parakstīti, taču faktu, ka to autors ir K. Reisons, apliecina gan publikācijas tā laika presē [38], gan pieminekļa atklāšanas akts, ko atrada pieminekļa restaurēšanas laikā, gan vietējo iedzīvotāju atmiņas par pieminekļa autoru latvieti. Pieminekļa kompozīcija, ko veido stateniskas taisnstūra paralēlskaldņu masas, atgādina vēlākos arhitekta darbus – Kauņas Brīvības pieminekļa postamentu, Kristus Augšāmcelšanās baznīcu, Evaņģēlisko reformātu baznīcu, kā arī Rīgas Kristus Karaļa baznīcu. Šauļu Neatkarības piemineklis ir pārpilns ar tautiskiem, valsts un sakrālajiem simboliem: 14 metru augsta

stateniska obeliska virsotni rotā tautiska stila jumtiņš, iestiklota četr-lapu āboliņa niša ar ierīkotu elektrisko spuldzi, ko naktī izgaismoja valsts karoga krāsās, un Lietuvas dižkunigaiša Ģedimina dzimtas kolonnas (*Gediminaičių stulpai*). Pieminekļa plāns augšgalā atgādina Lietuvas ģerboņa detaļas – dubultā krusta (*Vyčio kryžius*) simboliku. Pie pieminekļa piestiprināja misiņa plāksnes ar šajā paugurā noslepkavoto dumpinieku uzvārdiem un patriotiskām dedikācijām. Postamenta nišā iemūrēja Dumpinieku kalniņā atrasto pišļu paliekas. Pēc padomju okupācijas 1940. gadā un pēc Otrā pasaules kara piemineklis vairākas reizes tika pārveidots, cenšoties izdzēst no cilvēku atmiņas par neatkarīgo Lietuvu un pagātnes notikumus mēģinot izmantot okupācijas propagandai. Pēc Lietuvas Republikas atjaunošanas pieminekli restaurēja un no jauna atklāja 1992. gadā (pēc arhitektes Apolonijas Nistelienes veiktajiem mērījumiem) [39]. Neatkarības piemineklis un vēl divi K. Reisona projektētie un saglabātie objekti – Šauļu konfekšu fabrika «Rūta» un K. Vencauska nams – ir iekļauti Lietuvas Kultūras vērtību reģistrā.

Latviešu izcelsmes
Lietuvas arhitekts
un inženieris
Kārlis Reisons
(1894–1981) un
viņa profesionālā
darbība Šauļos

7. attēls. Kristus augšāmcelšanās baznīca Kauņā [40].

8. attēls. Kristus Karaļa baznīcas Rīgā projekts [41].

Nobeigums

K. Reisona radošā un administratīvā darba gaitas Lietuvā, Šauļos (1922–1930) bija ražīgas. Viņa projektētajām Šauļu perioda celtnēm raksturīgs historisms, eklektisma elementi un tā sauktais «ķieģeļu stils». Pilsētā, kas pacēlās no Pirmā pasaules kara gruvešiem, pēc K. Reisona projektiem tika uzbūvētas ap 18 mūra celtnu. Koka māju tipveida projektus izmantoja daudzas Šauļu iedzīvotāju ģimenes. No nozīmīgiem K. Reisona projektētiem objektiem pēc Otrā pasaules kara saglabājās vai tika restaurēti tikai astoņi.

Sagaidot Latvijas un Lietuvas Republiku simtgadi, jāatzīmē, ka latviešu izcelsmes arhitekta autorība apzīmē trīs it īpaši svarīgus Lietuvas neatkarības pieminekļus – Neatkarības pieminekli Šauļos, Brīvības pieminekli Kauņā un Kauņas memoriālo Kristus Augšāmcelšanās baznīcu. Arhitekta radošo un cilvēcisko nolūku atbassis sastopamas gan Lietuvai tuvajā Latvijā, gan tālajā Adelaidā.

Augstas kvalifikācijas speciālists K. Reisons deva lielu ieguldījumu arī Lietuvas lauksaimniecības būvniecības attīstībā: viņš nodibināja un vadīja amatnieku, būvniecības desmitnieku kursus; paplašināja būvniecības darbinieku loku; viņa sastādītās lauksaimniecības būvniecības mācību grāmatas bija pirmie šāda veida darbi lietuviešu valodā.

Daudzpusīgo K. Reisona personību lieliski atspoguļo viņa drauga, Šauļu mākslinieka Gerarda Bagdonaviča (*Gerardas Bagdonavičius*; 1901–1986) 1928. gadā uzzīmētais ekslibris. Tā centrā attēlota izcila celtnē, kas uzsver arhitekta pamatmērķi – radīt monumentālas celtnes projektu. Zīmējumu ieskauj arhitekta, inženiera un pedagoga darba instrumenti, no kuriem K. Reisons nešķīrās līdz mūža beigām.

9. attēls.
K. Reisona
ekslibris.
Autors
G. Bagdonavičius
(1928) [42].

10. attēls.
Memoriālā
plāksne
K. Reisonam
Kauņā
(arh.
L. Strjoga)
[43].

Arhitekts K. Reisons bija personīgi pazīstams ar latviešu arhitektu, Rīgas Politehniskā institūta absolventu (1913) Indriķi Blankenburgu (1887–1944). Abi arhitekti projektēja Kristus Karaļa baznīcu Rīgā, Meža

prospektā 86 (1934–1935), un tas ir vienīgais zināmais K. Reisona projekts dzimtajā Latvijā.

Par K. Reisona dzīvi un daiļradi liecina un atgādina ne tikai līdz mūsu dienām saglabājušās celtnes un to rasējumi, bet arī memoriālās plāksnes Kauņā un Šauļos. Arhitekta darbi tiek minēti arhitektūras vēsturē, fotogrāfiju izstādēs, semināros, konferencēs. Izsmeljoša informācija un vizuālais materiāls par vērtīgajām arhitekta celtnēm ir pieejami Lietuvas Kultūras vērtību reģistrā.

20. gadsimta starpkaru perioda latviešu presē K. Reisona darbi Lietuvā atspoguļoti salīdzinoši maz. Ir vien neredzama informācija par viņa darbību Kauņā. Domājams, ka turpmākā privāto K. Reisona kontaktu ar latviešu kolēģiem izpēte atvērs jaunas arhitekta radošās biogrāfijas lappuses un bagātinās Lietuvas un Latvijas arhitektūras vēsturi, tāpēc raksta autori darbu par viņa dzīvi un veikumu arhitektūrā Kauņā (1930–1940), Panevėžā (1940–1944) un Adelaidā (1949–1981) turpina. Liela daļa K. Reisona personiskā arhīva glabājas viņa tuvinieku un draugu arhīvos Adelaidā un citviet.

Tēva pēdās gāja abi K. Reisona bērni – dēls Irvis, Adelaidas koledžā izcēlies ar neparastām dotībām [44], kļuva par inženieri. Meita Renata studēja arhitektūru [45]. Slavenais Lietuvas arhitekts K. Reisons nomira 87 gadu vecumā 1981. gada 17. jūlijā, apglabāts Adelaidas *Centennial Park* kapsētā. Adelaidas lietuviešu presē publicētajā *In memoriam* viņš tika nosaukts par lielo lietuviešu patriotu, «kura dažādas būves, skolas, slimnīcas, baznīcas vēl ilgi stāvēs un sludinās par sava radītāja talantiem [46].»

Par nopelniem Lietuvas labā K. Reisons tika apbalvots ar ceturtās šķiras Dižā Lietuvas kunigaiša Ģedimina ordeni (1933), trešās šķiras Vītauta Dižā ordeni (1938) un Lietuvas Neatkarības medaļu, kas tika iedibināta 1928. gadā par godu Lietuvas Republikas 10 gadu jubilejai.

AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

- [1] Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas, 1918–1940. Vilnius: Lapas, 2018, 299. lpp.
- [2] Saladžinskas, S. Reisonas ir jo brėžinių parinkimo ypatumai. *Inžinerinė ir kompiuterinė grafika*: konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas: Technologija, 2011, 5.–11. lpp. Nuo paminklo žuvusiems už Lietuvos nepriklausomybę Šiauliuose iki prisikėlimo bažnyčios Kaune. *Mokslo ir technikos raida Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2009, [T.] 13, 283.–294. lpp.
- [3] Saladžinskas, S. Paminklas 1863–1864 m. sukilimo aukoms Šiauliuose ir architekto Karolio Reisono palikimas. *Žemaičių Žemė*. 2013, Nr. 1, 40.–47. lpp.

- [4] Kančienė, J. Architektas Karolis Reisonas. Sēr. «Lietuvos architektai». Kaunas: Geltona, [b. g.]. Prisikėlimo bažnyčia. *Archiforma*. 1999, Nr. 3, 84.–86. lpp. Laikinosios sostinės architektas. *Kauno diena*. 02.05.1994., 23. lpp.
- [5] Baužienė, M. Didžiausio Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio paminklo autorius. *Žemaičių Žemė*, 2007, Nr. 4, 46.–50. lpp.
- [6] Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas, 1918–1940. Sast. M. Drėmaitė. Vilnius: Lapas, 2018.
- [7] Pēterupes Luterāņu Evanģēliskās baznīcas grāmata. 1894, ieraksta Nr. 26. www.raduraksti.lv
- [8] Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 247. f., 1. apr., 30. l., 19. lp. o. p.
- [9] LVVA, 247. f., 1. apr., 40. l., 25. lp.
- [10] Stakle, J. V. Manas gaitas un pieredzējumi Latvijas atbrīvošanas karā. *Dzelzceļnieks Trimdā*, 1982, Nr. 30, 8. lpp.
- [11] Kauņas reģionālais valsts arhīvs (turpmāk – KRVA), 219. f., 1. apr., 506. l., 79.–80. lp.
- [12] LVVA, 2996. f., 16. apr., 8233. l., 1. lp.
- [13] KRVA, 219. f., 1. apr., 508. l., 1. lp. o. p.
- [14] Prišmantienė, V. Prisikėlusi kartu su tauta. *Respublika*. 17.09.2011. Pieejams: http://www.respublika.lt/lt/naujienos/kultura/kulturos_naujienos/prisikelusi_kartu_su_tauta [skatīts: 03.04.2018].
- [15] Kauno Šv. Kryžiaus RKB Santuokos metrikų knyga, 1930. g., 105. lpp., ieraksta Nr. 63.
- [16] Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.). Atb. red. L. Mulevičius. Šiauliai: Momentas, 1991, 131.–132. lpp.
- [17] KRVA, 1622. f., 4. apr., 1094. l., 1116. l.
- [18] KRVA, 219. f., 3. apr., 508. l., 27. lp.
- [19] Lietuvos centrālasis valsts arhīvs (Lietuvos centrinis valstybės archyvas; turpmāk – LCVA), 391. f., 5. apr., 187. l., 16.–17. lp.
- [20] LCVA, 391. f., 5. apr., 187. l., 29.–30. lp.
- [21] Gyvenimas Lietuvai: knyga apie Jackų Sondeckį, Šiaulių burmistrą, VLIK'o vadovybės narį, Lietuvos patriotą. Sast. J. Sereika. Šiauliai: Delta, 1993, 146. lpp.
- [22] Šauļu Aušras Muzejs (ŠAM) Poz161_I-av.
- [23] LCVA, 394. f., 2. apr., 1416. l., 632. lp.
- [24] LCVA, 1367. f., 9. apr., 19. l., 167. lp.
- [25] KRVA, 923. f., 1. apr., 545. l., 239. lp.
- [26] Statybos skyrius prie Žemės ūkio Rūmų. *Ūkininko Patarėjas*, 1929, Nr. 2, 55.–56. lpp.
- [27] Reisonas, S. Ūkio sodybai vietos parinkimas. *Ūkininko Patarėjas*, 1928, Nr. 8, 419.–425. lpp.; Nr. 9, 468–486. lpp. [Avizē norādīts nepareizs vārda burts – S. Reisonas].
- [28] P. J. Inž. K. Reisonas. Žemės ūkio statyba: [recenzija]. *Technika*, 1927, Nr. 3, 94., 176. lpp.

- [29] Įprasmintas žinomo tarpukario architekto atminimas. Pieejams: www.etaplus.lt, <https://www.etaplus.lt/iprasmintas-zinomo-tarpukario-architekto-atminimas> [skatīts: 26.04.2018].
- [30] Atklātne. ŠAM IK-F1943_2-av.
- [31] Drėmaitė, M. Progreso meteoras. Vilnius: Lapas, 2016, 279., 281. lpp.
- [32] LCVA, 388. f., 2a. apr., 359. l., 7. lp.
- [33] Š.M.B.I.B. D-ro Vinco Kudirkos pr. mokyklos atidarymas. Šiaurės Lietuva, 1930., Nr. 33, 4. lpp. Ata. D-ro Vinco Kudirkos pr. mokyklos atidarymas. Šiaurės Lietuva. 10.10.1930., Nr. 35, 3. lpp.
- [34] Atklātne no grāmatas «Senieji Šiauliai atvirukuose. 1902–1944». Šiaulių «Aušros» muziejus, 2006, 313. lpp. PK ŠAM.
- [35] 1863–1864 metai Lietuvoje. Sast. V. Girininkienė. Kaunas: Šviesa, 1991, 56.–58., 63.–65. lpp.
- [36] Fotoattēls: G. Bagdonavičius, 20. gs. 30. gadi. ŠAM F–FN 8335.
- [37] T. S. J. E. Valstybės prezidentas Šiauliuose. *Šiaulietis*, 1927, Nr. 23, 1. lpp.
- [38] Nepriklausomybės paminklas. *Lietuvos Žinios*, 1931, Nr. 131., 4. lpp.
- [39] Nisteliene, A. Sena ir nesena istorija – kas ir dėl ko dėjo ranką prie paminklo. Šiaulių Naujienos, 04.12.1999., 10. lpp.
- [40] Attēls no grāmatas «Su Jēzaus Širdies palaima». Kaunas, 1938.
- [41] LVVA 2761. f., 3. apr., 13452. l.
- [42] ŠAM D-T 6764.
- [43] Fotoattēls. K. Vaisvalavičienė (2018).
- [44] Приход/The Parish. Pieejams: http://saintnicholasadelaide.org.au/?page_id=71 [skatīts 23.05.2018].
- [45] Scholar New to English. *The Mail*. Adelaide. Saturday, December 27, Vol. 42, Nr. 2114, 1952, pg. 2. Pieejams: <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/page/4736447?zoomLevel=1> [skatīts: 06.06.2018]
- [46] Prišmantienė, V. Prisikėlusi kartu su tauta. Respublika. 17.09.2011. Pieejams: http://www.respublika.lt/lt/naujienos/kultura/kulturos_naujienos/prisikelusi_kartu_su_tauta [skatīts: 03.04.2018].

KRISTINA VAISVALAVIČIENĖ, *Mg. philol., PhD* student of Lithuanian philology in Vytautas Magnus University (Kaunas, Lithuania), administrator of the VMU Center of Letonics, member of the association «Lietuvos ir Latvijos forumas». Main academical interests: cultural relations between Lithuania and Latvia, Baltic literature, children literature and periodicals.
Address: *Putvinskio* Street, 210, Kaunas, LT-44243, Lithuania.
Phone: +370 61253317
E-mail: kristina.vaisvalaviciene@vdu.lt

Latviešu izcelsmes
Lietuvos arhitekts
un inženieris
Kārlis Reisons
(1894–1981) un
viņa profesionālā
darbība Šauļos

SIGITAS VLADAS SALADŽINSKAS, specialist of descriptive geometry, researcher of the Lithuanian architecture and culture, member of the Lithuanian Society for Engineering Graphics and Geometry, pensioner, emeritus expert teacher of mathematics and engineering design, the member of international association BALTGRAF, the member of Lithuanian Society for Engineering Graphics and Geometry. Main academical interests: the methods and development of mathematics and engineering design teaching, the history of architecture of Šiauliai and Panevėžys.

Adress: *M. K. Čiurlionio* str. 6–19, Vilnius, Lietuva

Phone: +370 64751976

Sigitas Vladas Saladžinskas, Kristina Vaisvalavičienė

Professional activities of Latvian born Lithuanian architect and engineer *Karolis Reisonas* (1894–1981) in Šiauliai

The article introduces the life of not well-known in Latvia Latvian born Lithuanian *Karolis Reisonas* (in Latvian: *Kārlis Reisons*; 1894–1981) and his professional activities in Šiauliai city, as well as highlights the main features of the architect's creative work and the importance of his work in the history of Lithuanian architecture. *K. Reisonas* was one of the most prominent creators of modern architecture of the 20th century during interwar period in Lithuania. He is the author and co-author of representative buildings in the cities of Lithuania, as well as in Riga and Adelaide (Australia). *K. Reisonas* graduated from Riga Real School (1913) and St. Petersburg Institute of Civil Engineers (1920). He has worked as the Engineer of the Šiauliai city and Head of the Construction Department of the Municipality (1922–1930), the Director of the Tenth Courses of Šiauliai Construction (1925), later – the Director of the Šiauliai Vocational School (1926), and an Advisor of Lithuania Chamber of Agriculture (1927–1928). Fourteen building to his design in Kaunas and Šiauliai cities are included in the list of cultural values of Lithuania. *K. Reisonas'* early projects are characterized by historicism, eclectic elements, of «brick style». Later projects have the features of aesthetic rationalism, functionalism, and adaptation to urban and cultural-historical context. After the Second World War, he and his family immigrated to Germany, later Adelaide in Australia, where he participated in the life of the Adelaide Lithuanian community.

Keywords: *Karolis Reisonas*, Latvian architects in Lithuania, architecture of Lithuania, Šiauliai city.

Сигитас Владас Сададжинскас, Кристина Вайсвалавичене

Литовский архитектор и инженер латышского происхождения Карлис Рейсонс (1894–1981) и его профессиональная деятельность в Шауляй

Latviešu izcelsmes
Lietuvas arhitekts
un inženieris
Kārlis Reisons
(1894–1981) un
viņa profesionālā
darbība Šauļos

Статья знакомит с жизнью и деятельностью малоизвестного в Латвии литовского архитектора инженера латышского происхождения Карлиса Рейсонса (*Karolis Reisonas*, 1894–1981) в Шауляй, а также актуализирует наиболее важные детали творческого наследия архитектора и значение его труда в истории архитектуры Литвы. К. Рейсонс был одним из наиболее ярких создателей современной литовской архитектуры в межвоенном периоде. К. Рейсонс является автором или соавтором репрезентативных зданий в городах Литвы, а также в Риге и Аделаиде (Австралия). Будучи выпускником Рижского Реального училища (1913) и Санкт-Петербургского института Гражданских инженеров (1920), К. Рейсонс работал городским инженером г. Шауляй и руководителем отдела Строительства (1922–1930), позже директором ремесленного училища г. Шауляй (1926), был консультантом Камеры Сельского хозяйства Литвы (1927–1928). 14 зданий, которые он проектировал в Каунасе и Шауляй, включены в регистр Культурных ценностей Литвы. Ранним проектам К. Рейсона присущ стиль историзма с элементами эклектики и т. н. «кирпичный стиль». Для более поздних проектов характерен для современной архитектуры свойственный аскетичный рационализм, функциональность и приспособляемость к культурно-историческому контексту и градостроительству. После Второй мировой войны он вместе с семьей эмигрирует в Германию, затем в Аделаиду, , принимал участия в жизни литовского землячества Аделаиды.

Ключевые слова: Карлис Рейсонс, латышские архитекторы в Литве, литовская архитектура, Шауляй.